

Ciril Kosmač

»Zmeraj pravim, da je poglavitno pisateljevo delo in ne njegovo življenje. Vendar moram odkritosrčno priznati, da tudi mene zanima življenje pisatelja, čigar knjigo berem,« je dejal pisatelj Ciril Kosmač. Leta 2010, ob stoletnici njegovega rojstva in tridesetletnici njegove smrti, se je zvrstilo trinajst različnih prireditvev. Knjižnica Cirila Kosmača Tolmin in Tolminski muzej sta izdala knjižico, v kateri so ve te prireditve na kratko predstavljene. Kosmačevo leto se je začelo s položitvijo venca na njegov grob na pokopališču v Ročah, kjer je bil pisatelj 31. januarja 1980 pokopan, zaključilo pa se je v oktobru, ko so v tolminski knjižnici predstavili monografijo o njem. Ciril Kosmač je bil zaljubljen v svojo dolino. Vedno je govoril, da so njegovi domači ljudje umetniške besede vredni junaki in ovekovečil jih je v svojih pripovedih, romanih in na filmskem platnu.

Zaznamovala sta ga otroštvo in mladost

Ciril Kosmač je nešteto krat izjavil, da je pri svojem pisanju črpal iz doživetij sveta in sebe do svojega dvajsetega leta. Njegova življenjska pot se je pričela 28. septembra 1910 na Slapu ob Idrijci v revni kmečki družini očeta Franca in matere Marjane Trušnovec. Pet let mlajši brat Vladimir pravi: »V družini nas je bilo sedem otrok, dve sestrici sta zgodaj umrli, tako da nas je ostalo pet: midva s Cirilom in tri sestre. Po domače se je pri nas reklo Pri Bukovci. To je bila domačija s skopo zemljo, vse v bregovih. Navadno smo imeli dve kravi in enega vola.«

Bistri Ciril je že v domačem okolju dobil veliko kulturnih pobud: oče je bil organist, vodil je cerkveni pevski zbor, ustanovil bralno društvo. Veliko mu je bilo do tega, da bi Cirila izšolal. Po osnovni šoli v domačem kraju je eno leto obiskoval pripravnico v goriškem Alojzijevišču in dva letnika srednje trgovske šole, potem pa je goriške šole zapustil, ker ga starši niso mogli vzdrževati. Ostal je doma in ob kmečkem delu študiral, tako da je kot privatist leta 1928 naredil malo maturo na italijanski klasični gimnaziji v Tolminu.

Leta 1929, na dan materinega pogreba, so ga fašisti aretirali pod obtožbo protifašističnega mišljenja in delovanja. Bil je v zaporih v Gorici, v Kopru in v rimskem Regina Coeli ter v Trstu. Septembra 1930 je bil na tržaškem procesu zaradi pomanjkanja dokazov oproščen in poslan v domači kraj, kjer naj bi bil pod policijskim nadzorstvom. Pobegnil je v Jugoslavijo in v Ljubljani deloval med primorskimi begunci. Veliko je bral, učil se je jezikov in začel je pisati. Snov je zajemal iz otroštva, mladosti in jetniškega življenja. Ljubljanska leta so bila za Cirila Kosmača leta trdega dela in učenja, pomanjkanja in negotovosti, pa tudi prvih uspehov in zadoščenja.

»Škoda, da v naši dolini ni nobenega pisatelja«

V svoji pripovedi *Pot v Tolmin* Ciril Kosmač posreduje pogovor, ki ga je imel z očetom, ko sta hodila s Slapa do Tolmina. Oče je znal prepričljivo pripovedovati o usodah ljudi iz domače doline in iz vsakega pomembnega dogodka je znal izluščiti življenjsko modrost. Eno svojih zgodb na tej poti je končal z besedami: »Ali ne bi bilo vredno to napisati? Škoda, da v naši dolini ni nobenega pisatelja. Zgodb mu ne bi manjkalo. In kakšnih zgodb.« To mu je govoril zato, ker je slutil, da ima njegov Ciril dar za pisanje. Tudi mati je bila zelo načitana, najraje pa je pripovedovala vesele zgodbe. Tudi to se je Cirilu vtisnilo v spomin in to se pozna v njegovem pisanju. Ko bereš Kosmača, pravijo, si lahkoten, vesel, čeprav se veliko ukvarja tudi s smrtjo. Z novelo *Hiša št 4* (1934) je navdušil bralce, med literarnimi sodniki pa si je pridobil ime najboljšega stilista.

Po posredovanju Otona Župančiča je Kosmač leta 1938 dobil štipendijo francoskega zunanjega ministrstva in odšel v Pariz, kjer je vztrajno bogatil svoje znanje. Pred Nemci se je iz Pariza umaknil v Marseille, od tam mu je uspelo priti v London, kjer je delal pri radiu BBC. Proti koncu vojske je prišel v Belo krajino in bil urednik časnika *Slovenski poročevalec*. Med vojsko je izgubil očeta: v taborišču ga je gestapovec ubil z udarcem s coklo po glavi.

Po vojski je pripravil za tisk svojo knjigo novel *Sreča in kruh* (1946). Pri pisanju se je napajal iz dveh virov: iz doživetij v zaporu in med preganjanjem, močnejši pa je bil drug vir: domača dolina, motiv izgnanstva, potepuha, izgubljene in pesniške duše. Pri srcu so mu zlasti posebneži, med katerimi izstopa Tantadruj, junak njegovega zadnjega pomembnega dela (1980).

»Tamle bo nekoč vzdana spominska plošča«

Po svoji noveli *Očka Orel* je napisal scenarij za prvi slovenski umetniški film *Na svoji zemlji*. Njegova sta tudi scenarija za filma *Balada o trobenti in oblaku* in *Tistega lepega dne* (po novelah z enakim naslovom).

Po letu 1955 se je preselil v Portorož ter se posvetil pisanju in prevajanju. Sam je povedal: »S pisateljevanjem kot poklicem sem se sprijaznil šele po letu 1945. Poprej sem mislil, da bom v življenju kaj delal.« Pisal je zelo počasi, »kakor bi z nožičem rezljal iz hrastovega debla«, a kar je napisal, je do potankosti izbrušeno. Ni se dal preprostiti, da bi na stara leta še kaj napisal. »Nimam več kaj povedati.«

Prevajal je iz vseh slovanskih jezikov in iz evropskih jezikov, ki se jih je bil naučil. Njegova dela so prevedena v vse slovanske in še mnoge druge evropske jezike. Dvakrat je prejel

Prešernovo nagrado: leta 1949 in leta 1980 za življenjsko delo - deset dni po smrti 28. januarja 1980 v Kliničnem centru v Ljubljani.

Kosmačeva domačija v Bukovci je od leta 2003 preurejena v spominski muzej. Do leta 1998 je v njej živel brat Vlado z ženo Julko in sinom Bogdanom, takrat pa so se preselili v novo hišo. Vlado se spominja: »Nekoč, ko je brat sekal na dvorišču drva, mi je z roko pokazal me okna na pročelju in rekel: 'Vidiš, tamle bo pa nekoč vzidana spominska plošča!' In zdaj je res!« Ciril, ki je občasno prihajal v svojo domačo dolino, mu je naročil, naj ničesar ne spreminja, in tako je v hiši ostalo vse po starem. Skromna, s slamo krita hiša ima spodaj vežo, temno in zakajeno kuhinjo z ognjiščem ter svetlo in prostorno izbo. Kosmačeva domačija je na seznamu evropskega združenja *Genius loci*, ki ima nalogo spodbujati razvoj zapostavljenih podeželskih krajev velikih osebnosti evropske kulture.